

Többkezes kódexek a régiségben*

A filológiai és textológiai munkák folyamatos velejárója, hogy adatolható alapon megkérdőjelezzék, és ha fontos, revideálják a korábbi kőbevésettnek vélt álláspontokat. A forráshiány szülte űrt minden kutató természetszerűleg saját észrevételei (rosszabb esetben rögeszméi) purhabjával próbálja kitölteni, hol ideiglenesen, hol időt állón. Dolgozatomban nem csüfolódní szeretnék az általam (vagy korábban) felfedezett anomáliákon, sokkal inkább célom, hogy észrevételeim hasonló mérlegre kerüljenek fenntarthatóságukat illetően. Nem fogom nagy mennyiségű új adattal gazdagítani a tudományt, sokkal inkább rendszerezni szándékozom a filológus elé állított, és sok esetben berögzült szakirodalmi akadályokat.

Pap Balázs könyvében egy igencsak félreérthető jelenségre hívja fel a figyelmet.¹ A *Repertórium*² sorrendiséget állít fel a források között, amelyet nem a hordozók datálása határoz meg, hanem a jellegük: első helyen a kéziratos előfordulások szerepelnek, a nyomtatott változatokat csak ezek után sorolja. Fontos leszögezni, hogy a versek törvényszerűen kéziratban keletkeznek, és ezek öröklődnek át (a szerkesztőkön keresztül) nyomtatásba. Az is kijelenthető, hogy a nyomtatványok szerkesztői *elsődlegesen* korábbi nyomtatványokból válogatnak, és kevés új szöveget közölnek. A rendelkezésünkre álló kéziratok nagy százaléka pedig nyomtatványt másol: autográfval csak ritkán találkozunk, és a kizárólag kéziratosságba szorult műveket pedig elsősorban olyan atipikus szerzők jegyzik, mint Balassi Bálint vagy Bogáti Fazakas Miklós. Balassi „trendietlensége” okán maradhatott fenn csupán kéziratban, vagy *csak olyan* esetekben került nyomtatásba, ha gyülekezeti énekként használták műveit, hozzátéve vagy elvéve azokból.³ Bogáti szoltárai pedig a szerző nonadorantizmusából fakadó historizáló fordításpoétikájának köszönhetően nem voltak alkalmasak a gyülekezeti éneklésre. *Psalterium*át leginkább szombatos környezetben másolták, ahol nyomda híján egy erősen zárt kéziratos hagyomány alakult ki.

Az ilyen atipikus szerzők életművén kívüli korpuszt vizsgálva tehát kimondható, hogy a nyomtatványok változatai állhatnak *még mindig* a legközelebb a

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-19-3-III. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pannónia könyvek (Pécs: Pro Pannonia, 2014), 60.

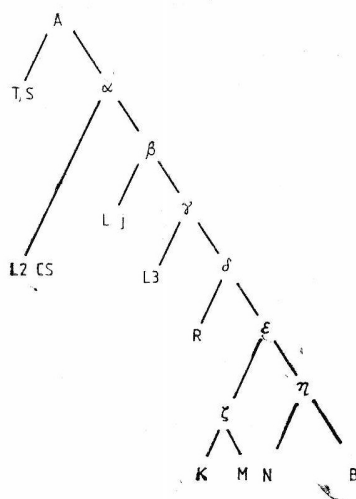
² IVÁN HORVÁTH et GABRIELLA H. HUBERT, *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, 1992–2001, hozzáférés: 2020.03.19, <https://bit.ly/3czb3JN>.

³ PAP, *Históriák...*, 64–65.

feltételezett autográfokhoz. Így nagyobb tanulságokat a kéziratosságról csak úgy tudunk levonni, ha tisztában vagyunk annak másodlagos jellegével. Tehát a különböző változatok összevetése a nyomtatványok variánsaival inkább tükrözik az adott másoló magatartását, semmint a változat autográfhoz való viszonyát.

Fölösleges ismeretlen

A már emlegetett úrt általában sokféle feltételezett, de kevésbé adatolható állítással igyekszik pótolni a kutató. Ide tartozik például az elveszett források kérdésköre. Vadai István 2011-es miskolci ReBaKucs konferencián tartott előadása erre a problémára hívta fel a figyelmet.⁴ Stoll Béla *Árgírus históriájának* változatait olvasva a következő stemmát rajzolja.

1. kép. Stoll Béla stemmája az *Árgírus históriájához*

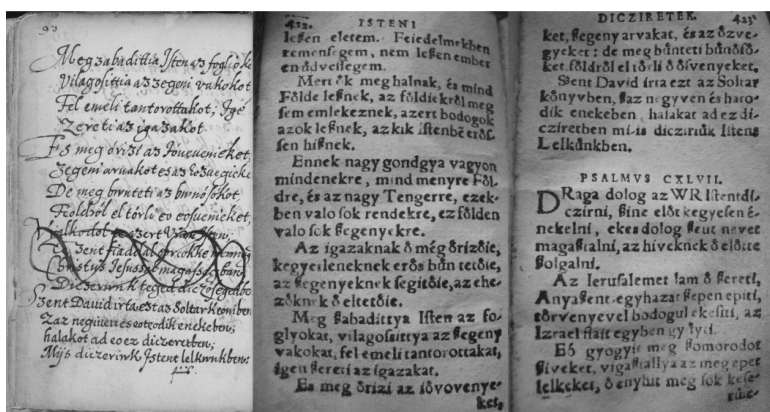
Vadai logikus elgondolása alapján, ha előszeretettel feltételezünk mára elveszett ismeretlen forrásokat, a felállított stemma kényszeresen fog bifurkálni minden olyan helyzetben, ahol nincs kapaszkodója a filológusnak.

Hasonlóan gyenge fogódzó, hogy a gyülekezeti énekek esetében a szövegvariánsok eltéréseit többször szoktuk az úzussal magyarázni. Természetesen nem teljesen légből kapott, hogy a másoló kezét megvezetheti az adott gyülekezet által használt változat, ugyanakkor a legtöbb esetben ennek sincs adatolható alapja. Az

⁴ Erről bővebben: VADAI István, „Szövegkritika-kritika”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 449–460 (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012).

a helyzet, hogy az úzus fogalmának bevezetésével gyakorlatilag minden variáns minden eltérése megmagyarázható, és inkább távolít a szövegkritikai problémák tisztánlátásától, mintsem hogy segítségével érvényes megállapításokat tegyünk. Hevesi Andrea a *Bölöni-kódex* meglehetősen nehezen megmagyarázható, és kifejezetten egyedi szövegvariánsait egy feltételezett református-unitárius gyülekezeti úzus megjelenésének tulajdonítja.⁵ Teszi mindezt azért, mert a fennmaradt források alapján ez lenne az egyetlen észszerű magyarázat, ám nem számol egy mára elveszett, az ismerteknél korábbi, más krisztológiai elvek mentén szerkesztett énekeskönyvvel. Itt jöhet a jogos észrevétel, hogy melyik következtetéssel indukálunk *fölösleges ismeretlent*? Az úzus tetten érhetetlen, de nagymértékű jelenlétével, vagy egy elveszett forrás feltételezésével?

Azt gondolom, az úzus fogalmát csak olyan esetben lehet tartósabban használni, ha arra bármilyen nyom utal. Az unitárius énekeskönyvek kiadástörténetében látványos, hogy az újabb kiadások erősen átszerkesztik a forrásul használt korábbiakat. Ez, a gyülekezet számára később az úzusban is artikulálódó szerkesztés jelenik meg azoknál a kéziratos másolatoknál is, amelyeket több kiadás után is forgatnak, mivel a felhasználók a későbbi változatokra javítják a kéziratok korábbi variánsait.

2. kép. *Bölöni-kódex* vs. RMNy 983

A *Bölöni-kódex*ben áthúzva szereplő versszak eltűnik a későbbi unitárius változatokból, a kódex tulajdonosa egy nem használandó strófát jelez.

A hiányzó források és szövegek feltételezésével tele a padlás. Varjas úgy véli, hogy a 16. századi históriatermés akár fele is eltűnhetett, de bizonyosan számolnunk kell egy nagymértékű lemorzsolódással. Ezt azonban nem túl megalapozottan állítja, sőt, a teljes korpuszt statisztikai alapon vizsgálva sokkal inkább

⁵ HEVESI Andrea, „Adalékok a *Bölöni-kódex* történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 2. sz. (2015): 239–247.

kimondható, hogy „[a] ránk maradt szövegek java része nem egy példányban maradt ránk (hiszen sokat kinyomtattak), sőt számos olyan is van, amelyet a nyomtatáson felül kéziratok is megőriztek.”⁶ Tehát nem szabad nagymértékű szövegerózióval számolni a históriák esetében, és a *kizárólag* kéziratosságba szorult műveknek is általában nyomtatott forrást kell feltételeznünk. Ezekon túl pedig megint csak olyan atipikus históriaszervezőkkel találjuk magunkat szemben, mint Bogáti, akinek kiadatlanságának okait korábban már tárgyaltam.

Vannak azonban olyan problémák, amelyeket csak a forrásvesztés feltételezésével oldhatunk fel. Ezekről jobb esetben külső információnk van (Balassi maga kezével írott könyve, *Toroczkai Máté graduálja*), rosszabb esetben nincs ilyesféle megerősítésünk. Ilyenkor marad a száraz mikrofilológia, és a szövegváltozatok szinoptikus olvasása (ha akad belőle több változat), erős adatokat keresve, ha egyáltalán kínál magán fogást a vizsgált anyag. A *Bölöni-kódex* variánsai, szerkezete, paratextuális elemei, sőt még egy 1594-es Enyedi-prédikáció is abba az irányba mutatnak, hogy forrásaként feltételezhetünk egy korábbi unitárius edíciót. Különös eset, de nem egyedi: szinoptikus olvasással Pap Balázs is hasonló következtetésre jut a *Hoffgreff-énekeskönyv* és az *Énekek három rendbe* forrása(i) esetében.⁷

A *Bölöni-kódex* másolóiról beszéltem 2017-ben a FiKonon.⁸ Véleményem szerint a kódex szövegét nem négy másolóhoz köthetjük, mint azt korábban Stoll Béla állította, hanem csupán két kézírás különül el, Köpeczi Györgyé (aki megrendelésre dolgozik) és Bölöni János Zsigmondé (a kötet tulajdonosáé). A kezek számának problematikáját több összetevő indukálja. Az egyik a kódex keletkezésének történetéből fakad. Hat év telt el a Köpeczi György által másolt anyag keletkezése és bekötése között, és ez idő alatt a lefűzetlen ívfüzeteken használt és hányódó szövegek önmagukban is csonkultak. A füzetek ezután nem sorrendben lettek összefűzve és kiegészültek Bölöni János Zsigmond szintén véletlenszerűen készült másolataival, végül pedig a kész kódex is csonkult a használata során. Az így keletkezett sorrend már önmagában megvezeti a kutató linearitáshoz szokott szemét.

A másik összetevő, amely nehezíti a kezek számbavételét, hogy bár megtanultuk a prozemináriumon,⁹ mégsem tudjuk alkalmazni a duktus fogalmát (legalábbis nem sok példát ismerünk). A *poliduktusú* másolók és az ívfüzetek rendezetlensége együttesen eredményezik, hogy Stoll négy kézírást különböztet meg a *Bölöni-kódex* esetében. Szerencsére Köpeczi anyagában találunk elvétve olyan

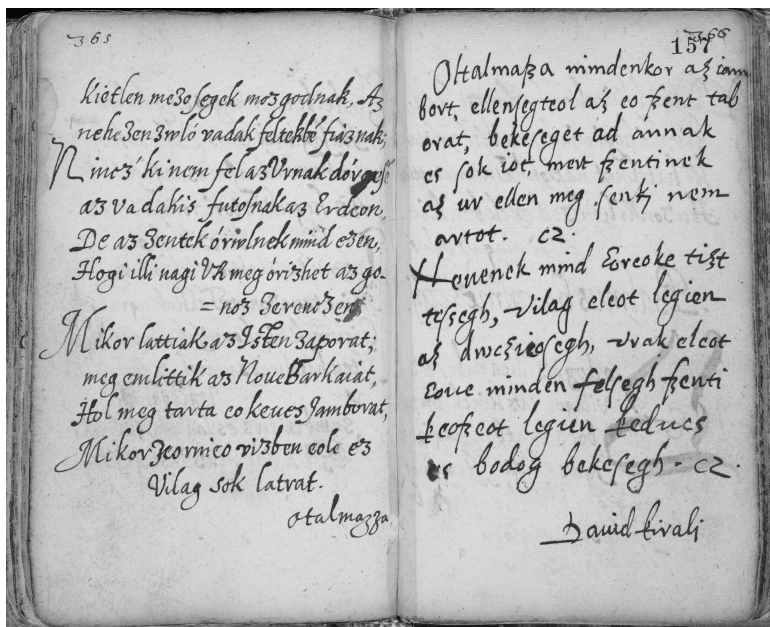
⁶ PAP, *Históriák...*, 67.

⁷ Uo., 59–109.

⁸ ETLINGER Mihály, „A Bölöni-kódexről és egy unitárius énekeskönyvről”, *Keresztény Magvető* 124, 2. sz. (2018): 21–47, 21–35.

⁹ „[e]gy kéz írása többféle írásképet eredményezhet”. ÉRSZEGI Géza, „Paleográfia”, in *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, 61–74 (Budapest: Universitas, 2003), 63.

helyeket, ahol a két duktus együttesen jelenik meg, kizárva azt a lehetőséget, hogy az későbbi betoldás lehessen.

3. kép. Bölöni-kódex 156v–157r

De gondoljunk csak azokra a kódexekre (nem nagy ritkaság), ahol az őrszó juszt se a másolt anyag duktusával szerepel.

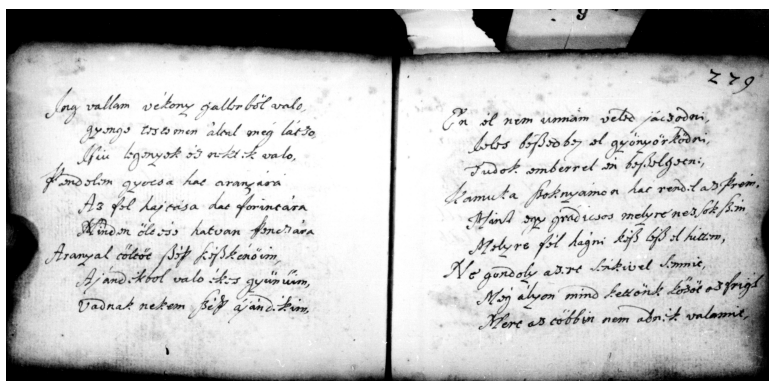
Poliduktusú másolók létét azonban addig nem hangoztathatjuk, amíg ez uni-kális jelenség. Molnár Dávid tanulmánya¹⁰ indított arra, hogy ne feltétlen egyedi esetnek gondoljam a Bölöni-kódexhez társított másolók számának túlbecslését. A *Jancsó-kódex* egy énekét vizsgálva Varjas Béla a következőkre jut: 1–13. versszakát Váradi János, a 14–15. strófát egy második kéz, a 16. versszakot egy harmadik kéz, a 17-től a végéig a kódexet folytató Tolnai István másolta. Pusztán logikai alapon nehéz elképzelni, hogy egy verset négyen másoljanak, pláne ilyen sűrű váltásban. Molnár a verset ugyanannak a Váradi Jánosnak egy másik kéziratával összevetve szintén arra a következtetésre jut, hogy *poliduktusú* másolóval van dolgunk. Ezen felbuzdulva láttam neki vizsgálni a „gyanúsán” többkezü kódexeket.

A vizsgálendő kört több szempont alapján szűkítettem. Az egyik a legkézenfekvőbb: mely forrásokat tudom digitálisan beszerezni. A Bölöni-kódex kapcsán azonban az is világossá vált, hogy az autopszia elengedhetetlen, amint a kódexek kötését és a duktust sokszor meghatározó tintaminőséget és -használatot is

¹⁰ MOLNÁR Dávid, „A korai szombatos gyűjtemények másolóinak identitása”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 33, új folyam 2 (2017): 45–54, 46–51.

figyelembe kell vennem. Másik fontos szempontom a források kiválasztásánál az volt, hogy a kezek váltakozása folytonosságot mutat-e. A legtöbb többkezes kódexünk úgy keletkezett, hogy a kész kötetek végén maradt üres lapokat a későbbi használók teleírták. Ezek időben is jobban elkülönülnek a törzsanyagtól, és ha datálással is találkozunk, még könnyebb eldönteni, hogy van-e értelme a duktus vizsgálatának. Ilyen például a *Vásárhelyi-dalaskönyv*, a *Kuun-kódex*, vagy a Vadai István által leírt *Balassa-kódex*.¹¹

Harmadik szempontom csak az autopsziával vizsgált kódexek esetében volt releváns. Fontos kötetkompozíciós szerepe van annak, hogy milyen formában vagy módon keletkezett az adott kódex. A *Bölöni-kódex* esetében láttuk, hogy ha külön ívfüzetekre ír a másoló, amelyet csak később fűznek le, az nemcsak a kötetstruktúrát befolyásolhatja, hanem a másoló írásképet is.¹² Gondoljunk bele: ha nincs a scriptor előtt az akár hónapokon át másolt anyag, hanem ívfüzeteként félrakerja, kevésbé szembesül saját írásképevel, ezért az kevésbé befolyásolja őt, mint amikor egy előre bekötött, üres kódexbe kezd el másolni. Az előre bekötött kódexek nemcsak homogénebb írásképet eredményeznek, hanem jellegzetességük az is, hogy nagyobb margóval dolgoznak (hiszen nem lehet egy 300–400 lapos kódex belső lapszéléig írni), a lapok egyforma méretűek, a margók és a sorok jobbára egyenesek, és nincs levágott szövegrész (mivel nem később vágták egy méretre a lapokat). Jól illusztrálja ezt a *Vásárhelyi dalaskönyv*.

4. kép. *Vásárhelyi dalaskönyv* 228v–229r

De ide sorolható az is, ha a még meg nem száradt tinta átnyomódik a szemközti oldalra.

Természetesen ez a három szempont – és leginkább az első, a hozzáférhetőség – jelentősen lecsökkentette a vizsgálandó korpuszt. Sikertült azonban találni még két

¹¹ VADAI István, „A Balassa-kódexről”, in *Balassa-kódex*, kiad. KÖSZEGHY Péter, átir., jegyz., utószó VADAI István, I–XI (Budapest: Balassi, 1994)

¹² ETLINGER, „A Bölöni-kódexről...”, 23–28.

olyan kódexet, amely véleményem szerint hasonlóan viselkedik, mint a *Bölöni-kódex*.

Az OSZK-ban található *Pálffy Márton-énekeskönyvet* Stoll szerint 4 kéz másolja,¹³ de Holl Béla megjegyzése hívta fel rá akaratlanul is a figyelmemet. A kódex ismertetésénél a következőt írja:

[...] másolatnak csupán az 1a-2a lapokon lévő három Credo-parafraíz [...] minősül. Ez a rész azonban a kézirat törzsétől, a Jánosfi Ferencnek a 2b–27b lapokon lévő írásától elüt, későbbi kéz másolhatta.¹⁴

Egyrészt az már önmagában valószerűtlen, hogy egy későbbi kéz írjon a törzanyag élére, de persze megengedhető, ha volt pár szabad lap címlapnak kihagyva. Azonban a címlap kihagyását ebben az esetben azért nem gondolom erős érveknek, mert a kódex több helyen csonkult, nem a jelenlegi ívfüzettel kezdődhetett. A kódex ráadásul keletkezésében és kötésében is nagyon hasonlít a *Bölöni-kódex*hez. Két helyen kötnek bele másik énekeskönyv-töredéket (más írással), a lapok és ívfüzetek mérete és terjedelme igencsak változó, ívfüzeteinek külső lapjai sérültek (amely azok lefűzetlen tárolására enged következtetni). Ha jobban belegondolunk, az is eléggé furcsa, hogy valaki a lap versóján kezd el másolni. Sokkal logikusabbnak tartom azt az elgondolást, hogy Jánosfi Ferenc nem gyors egymásutániságban másolja a Credo-énekeket és az azokat követő ünnepekre valókat, és ezért lapozás után nem törvényszerűen folytatja a megkezdett duktust.

Mivel ebben az esetben nem ismerünk külső forrást, amelyet szintén Jánosfi másolt volna, nem állíthatom, csak árnyalhatom a többkezűséget: ha a *poliduktusú* másolók jelenségét is figyelembe vesszük, nincs arra semmi nyomunk, hogy feltétlenül idegenkezűséget feltételezzünk a kódex elején. Ezt alátámasztja az is, hogy a szakirodalom által is Jánosfinak tulajdonított részekben szintén egészen sokszínű írásképpel találkozhatunk. Az iniciálék hasonlóságára nem alapozhatunk (bármennyire is könnyebb érvelést eredményezne Jánosfi kézírásainak összekapcsolásában), ezeket másolás alkalmával kihagyhatják, későbbi kéz munkája is lehet.

A *Thoroczkai Zsigmond-énekeskönyv* kötését vizsgálva szintén bekötés előtti csonkulásra lehet következtetni. Ez abból fakadhatott, hogy az ívfüzeteket egyesével is használták, többnek hiányzik egyik vagy mindkét külső levele. Különös kolligátum, mivel egyaránt tartalmaz szerelmes és ünnepnapokra szánt gyülekezeti énekeket, valamint a kódex elején lévő négy ívfüzet után velük egybekötve, de külön bőrkötésben szerepel a *Stylionalis* című latin-magyar kétnyelvű mű. A kötetben belüli szeparáltság jól mutatja, hogy az egybekötésen, és a tulajdonoson

¹³ STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest: Balassi, 2002), 129. sz.

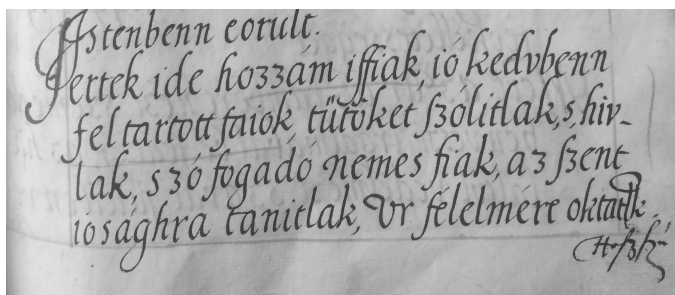
¹⁴ HOLL Béla, *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Jegyzetek, Régi magyar költők tára, XVII. század, 15/B* (Budapest: Argumentum–Akadémiai, 1992), 32.

kívül nem kell más hasonlóságot feltételeznünk, így másolói egyezést sem. De Szabó T. Attila az ezt megelőző négy ívfüzetben is felfedez legalább (sic!) négyféle kézírást (füzetenként minimum egyet), amelyeket, ha jól értem, az énekek különböző tematikája is indukálhat.¹⁵

Jobban szemügyre véve az első négy füzetet, nem olyan egyértelmű a tematikus különbözőség. Az első és második ívfüzet másolója véleményem szerint egy személy, és nem zárható ki, hogy a harmadik első felét is ugyanő másolja; bár itt rendezettebb írásképpel találkozunk. Ebben a részben szerelmes versek találhatók, illetve egy tévesen a kuruc költészeti anyaghoz sorolt bujdosó vers. Nem kérdés, hogy a korpusz nagyobb lehetett, viszont a 3. füzet végén fennmaradt néhány üres oldalt már bekötés után írhatta tele a tulajdonosa. Erre az enged következtetni, hogy a 4. füzet is tematikusan homogén: itt unitárius főbb ünnepekre való énekek szerepelnek (egy harmadik kéz írásában), és az előttük lévő űrt szintén ünnepi énekekkel egészíti ki a kódex használója.

A *Pálffi Márton-énekeskönyv* és a *Thoroczkai Zsigmond-énekeskönyv* esetében tehát egyaránt fölöslegesen feltételeztünk eddig négy másolót, meglátásom szerint mindkét kódex három kéz műve. Ennél több kézírásra leginkább a kódex összerendezése/bekötése miatt következtethetett eddig a szakma, figyelmen kívül hagyva a duktus változékonyságának lehetőségét. A kötések vizsgálatából tehát nemcsak a hordozóra tehetünk következtetéseket, hanem a másolás módjára is – akárcsak a *Bölöni-kódex* esetében.

Fölsleges ismeretlennel számol Kanyaró Ferenc és Stoll Béla is, amikor a *Kanyaró-kódex* másolóiról beszélnek. Véleményem szerint Stoll nagyban hagyatkozik Kanyaró észrevételeire, és nem vizsgálja meg tüzetesen a kódexet. Az RMKT 17/IV-ben így fogalmaz: „a 34. zsolttár 48. soráig Bölöni Gergely, a 49. sortól Felvinczi György másolatában.”¹⁶ De lássuk a kérdéses másolóváltást.

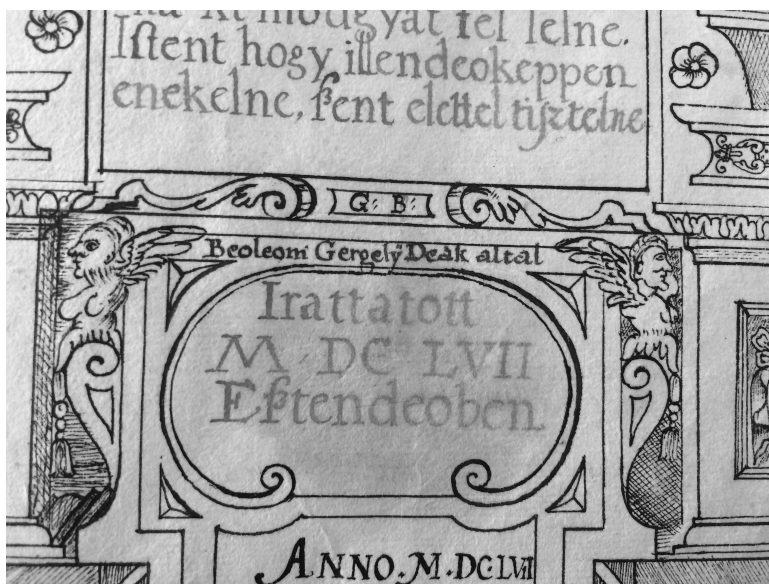
5. kép. *Kanyaró-kódex* 50r

¹⁵ SZABÓ T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei*, Erdélyi tudományos füzetek 20 (Kolozsvár: Lapkiadó Nyomdai Műintézet Rt., 1929), 6–7.

¹⁶ STOLL Béla, TARNÓCZ Márton és VARGA Imre, s. a. r., *Az unitáriusok költészete*, Régi magyar költők tára, XVII. század 4 (Budapest: Akadémiai, 1967), 581–582.

Ha jobban megfigyeljük, Kanyaró piros ceruzájának vonalán kívül semmi nem utal arra, hogy változna a kézírás. Miért is gondolunk egy homogén és ráadásul nagyon rendezett íráskép mögé két kezet?

Az egyetlen magyarázat a kódex címlapja.

6. kép. Kanyaró-kódex címlapja

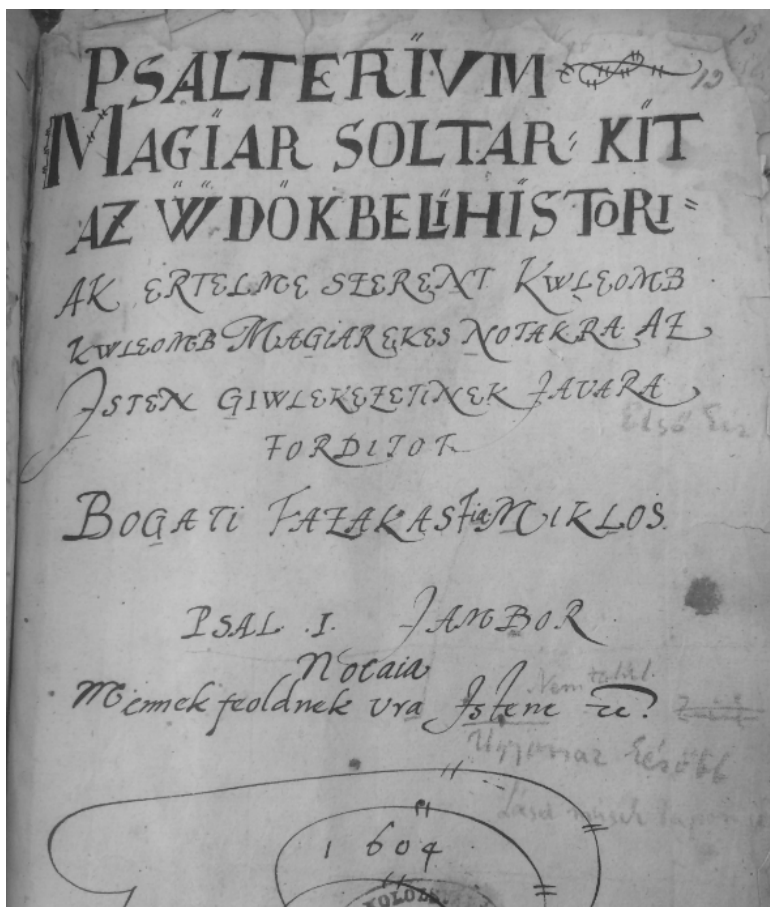
Itt látható Bölöni Gergely Deák neve, feltűnően más tintával, amelyről (és a Kanyarót megvezető 1657-es datálásról) Stoll is azt írja: „Más, XVII. század végi írással, amely megegyezik az 1a. lapon lévő bejegyzésével: [...] »Kolosuari Unitaria Ecclesiae«”.¹⁷ Azonban ezen a későbbi beíráson és Kanyaró válaszvonalán kívül semmi nem indokolja, hogy két kézírással lenne lemásolva Thordai 150 zsoltára. Bölöni Gergely neve még egy helyen felbukkan, a kódex végén található latin nyelvű epigrammában. Stoll erről is említést tesz, de még inkább elbizonytalanít:

A kézirat első részét tehát Bölöni Gergely másolta 1657-ben. Ezzel némileg ellentétben áll Felvinczi Epigrammájának idézett részlete, ebből inkább arra lehet következtetni, hogy Bölöni nem a másoló volt, hanem a kötet mecénása.¹⁸

Hasonló esettel találkozunk, ha felcsapjuk a *Péchi Simon-énekeskönyvet*. A címlapon egy 1604-es évszám van, amely biztosan nem a lejegyzés dátuma (1615), illetve a Bogáti Fazakas Miklós névbe valaki később betoldotta a „Fia” szót.

¹⁷ Uo., 581.

¹⁸ Uo., 582.

7. kép. A Péchi Simon-énekeskönyv címlapja

Innen is eredeztethető az a probléma, hogy sokáig három Bogáti Fazakas Miklóst feltételeztek: a zsolnárfordítót, a teológust és egy heidelbergi diákot. Tehát a címlapok információi több esetben félrevezetőek lehetnek, azokat a későbbi korok felhasználói bármikor kiegészíthetik legjobb tudásuk szerint.

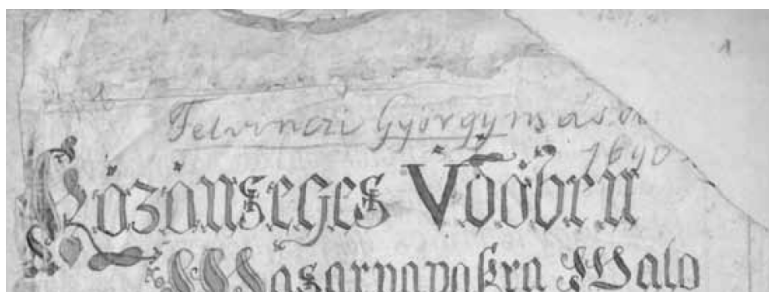
Sokáig azt vizionáltam, hogy Kanyaró akkor is téved, amikor a *Kanyaró-kódexet* másoló Felvinczi György kézírásának tulajdonítja a *Kövendy János-kódex* másolását is. Ezt azonban nem sikerült cáfolnom, mivel ebben az esetben egy olyan következetes másolóval van dolgunk, aki szignózza és datálja a kódexeket, mindegyik tulajdonosához ír egy-egy epigrammát, és kifejezetten szép kézírással dolgozik fólió méretű, előre lekötött kódexekbe. Ráadásul e két kódex esetében a másolási év is megegyezik (1676), és mindkettőben helyet kap Thordai zsolnárkönyv-fordítása, amelyek közös forrásra vezethetők vissza. Emellett a másolóról elnevezett 1679-es *Felvinczi-kódex* is biztosan hozzá köthető.

Fölösleges ismerős

Akkor kezdtem gyanakodni arra, hogy Kanyaró téved, amikor azzal szembesültem, hogy belendül, és az *Unitárius graduál* másolójának is Felvinczit tartja. Stoll itt is elbizonytalanít (és én osztom a véleményét):

Nem tudni, honnan vette Kanyaró, hogy a kódexet Felvinczi György másolta 1690-ben. A keltezés mindenesetre rossz, mert a kézirat anyagában és beosztásában híven követi az 1697-i nyomtatott unitárius énekeskönyvet.¹⁹

És a kódexben Kanyaró ceruzás bejegyzésein kívül erre semmilyen jel nem utal.

8. kép. Kanyaró Ferenc bejegyzése az *Unitárius graduál* első oldalán

A különböző duktusokat vizsgálva mindig eszembe jut Latzkovits Miklós észrevétele, miszerint minél tovább nézünk két kézírást, annál jobban kezdenek hasonlítani egymásra. Azt gondolom, Kanyaró és az *Unitárius graduál* példája jól illusztrálja ezt a jelenséget, amelybe könnyű belefutni, főleg, ha a duktus problémás meghatározhatóságát is hozzá tesszük. Ez pedig a ló bizonyos másik oldala, ahol a fölösleges ismeretlenek kizárásával fölösleges ismerősöket teremthetünk.

Ha nem is a mikrofilológia szintjén, de egyéb szakirodalmi jelenségek mentén ezek a fölöslegességek is tetten érhetők. Az egyik ilyen a nagybetűs névtelenek szerzőként szerepeltetése. A *Repertórium*ban, ha a mező szerinti keresés kereszt-név cellájába a Névtelen nevet írjuk, máris 17 rekordot kapunk. Azonban ez azt eredményezi, hogy nem létező szerzők alá sorolunk olyan műveket, amelyeknek (remélhetőleg) volt szerzője, és úgy teszünk, mintha a szerzőségük el lenne már döntve. Sőt, meglepetésként hathat az is, hogy Szendrői Névtelen két versnek is szerzője.²⁰

Nagyon hasonló, de még inkább becsapós az akrosztichonokban fellelhető nevek szerzői dedikációként való olvasása. Tény, hogy bizonyos szerzőknél ez

¹⁹ STOLL, *A magyar kéziratok énekeskönyvek...*, 138. sz.

²⁰ Szendrői hegedősének, Szilágyi és Hajmási históriája.

így működik, de Szegedi Gergely esetében ettől eltérő használattal is találkozunk: az akrosztichonban a címzett neve is lehet. Ezzel érdemes lesz a jövőben számot vetni: hány olyan költőnk van, amelyet csak a szakirodalom teremtett?

Bibliográfia

ETLINGER Mihály. „A Bölöni-kódexről és egy unitárius énekeskönyvről”. *Keresztény Magvető* 124, 2. sz. (2018): 21–47.

HEVESI Andrea. „Adalékok a Bölöni-kódex történetéhez”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 2. sz. (2015): 239–247.

HOLL Béla. *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Jegyzetek*. Régi magyar költők tára, XVII. század, 15/B. Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992.

HORVÁTH, Iván et H. HUBERT, Gabriella. *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*. 1992–2001. Hozzáférés: 2020.03.19. <https://bit.ly/3czb3JN>.

MOLNÁR Dávid. „A korai szombatos gyűjtemények másolóinak identitása”. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 33, új folyam 2 (2017): 45–54.

PAP Balázs. *Históriák és énekek*. Pannónia könyvek. Pécs: Pro Pannónia, 2014.

STOLL Béla. *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Budapest: Balassi Kiadó, 2002.

STOLL Béla, TARNÓCZ Márton és VARGA Imre, s. a. r. *Az unitáriusok költészete*. Régi magyar költők tára, XVII. század 4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.

SZABÓ T. Attila. *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratos énekeskönyvei*. Erdélyi tudományos füzetek 20. Kolozsvár: Lapkiadó Nyomdai Műintézet Rt., 1929.

VADAI István. „Szövegkritika-kritika”. In *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerkesztette KECSKEMÉTI GÁBOR és TASI RÉKA, 449–460. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012.

Multiple-Handed Codices in the Early Modern Period

The philologist always wants to state the certain, even when it is difficult to do so based on the available sources. However reassuring, this phenomenon can result in generating authors, whose names although capitalized, are nevertheless „Anonimus/Unknown”, assigning inconclusive dates to poems and codices, making mandatory assumptions of sources in the stemmata, and incidentally, connecting or disconnecting separate manuscripts. Due to the small amount of existing data, in most cases, statements can only be made based on logic, which, however, cannot be the reason to spare accurate micro-philological examinations. If the basis of our research is purely logical, we might miss the exemptions, or generate statements or models, which on the one hand, feature several – often pointless – unknown factors, and on the other hand, show a distorted picture of the literature of the period in question.

During my previous research, I observed the phenomenon, that earlier philologists had difficulties systematizing the scribes of those codices which contained multiple handwritings. They, at times correctly, but sometimes questionably, paired the handwritings of different codices and connected separate codices based on the writing of the transcriber. In more difficult cases, they also deemed two places in the text being written by different scribes, even though they originated from the same one.

In my paper, I point out codices written by multiple hands and revisit the preconceptions concerning the early modern scriptors and handwritings and reconsider the sustainability of these preconceptions.